

کورس ٹائٹل: تحقیق، تحقیق و اطر یقہ کار تے مقالہ نگاری

عنوان: نگران III

ایم ایس سیشن: 2019-2021

کورس کوڈ: PUNJ-601

کریڈٹ آرز: 03

سمیسٹر: II

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

علم نفسیات دا جانو: (Have Knowledge of Psychology) نگران دا علم نفسیات توں جانو ہونا ات ضروری اے بعض اوقات تے اوہ

نفسیات تے مکمل عبور ہون پاروں محقق دی ڈھیر بہتر طریقے نال رہائی وی کر سکا اے کیوں جے سی اے قادر موجب:

”جس طرح ایک غریب کسان ساری عمر ہل جوتنے کے بعد ماہر زراعت نہیں بن جاتا اسی طرح عام انسان ساری عمر

انسانوں میں گزارنے کے بعد بھی ماہر نفسیات نہیں کہلا سکتا عامی اور ماہر کا فرق ان کے زاویہ نگاہ اور طریق کار سے واضح ہو

جاتا ہے۔“

ایس علم دی جانکاری رہنما نوں محقق دیاں نصلتاں تے عاداتاں دا جانو بنا دیندی اے جے رہنما ایہناں نوں اکھاں سامنے رکھ کے محقق دی رہنمائی دا

آہر کرے تاں تحقیقی کم پوری کامیابی نال توڑ چڑھ جاوے گا۔

تاریخ توں جانو: (Aware of History) ڈاکٹر عطش درانی موجب:

”تاریخی تحقیق کے طریقے سے ایسے حقائق کو جمع کرنا، منتخب کرنا، انکا جائزہ لینا اور تصدیق کرنا یا پھر ان کی درجہ بندی کرنا

ہوتا ہے جن کا تعلق گزرے ہوئے زمانے، گزشتہ حالات اور گمشدہ واقعات سے بھی ہوتا ہے۔“

نگران تے رہنمائے مقالہ دا تاریخ دے حالات تے واقعات توں مکمل طور تے آگاہ ہونا ات ضروری اے تاں جے اوہ محقق نوں تاریخ بارے

جانکاری دے کے اوہ دے تحقیقی کم نوں مستند بناؤن لئی تاریخی حوالیاں نوں شامل کرن دے قابل بنا دیوے۔ تحقیق حقیقت وچ ماضی دی تاریخی دستاویز ہوندی

اے ایس لئی تحقیق داکم بنیادی طور تے تاریخ دا حصہ بن جاندا اے کسے وی تحقیقی مقالے دی کامیابی لئی ضروری اے کہ تاریخ دا سگواں علم ہووے ایس لئی نگران مقالہ دا تاریخ دا آگہو ناوی ات ضروری اے۔

جسمانی تے ذہنی تندرستی: (Physically and Mentally Healthy) نگران مقالہ نوں جسمانی تے ذہنی طور تے تندرست ہونا چاہیدا اے تاں بے اوہ پورے انہماک نال محقق دے تحقیقی کم نوں توڑ چاڑھن وچ اوہدی مدد کر سکے۔ جسمانی بیماریاں وچ مبتلا نگران پریشان، چڑچڑا، نقاہت دا شکار تے بے زاری وچ مبتلا ہوون پاروں طالب علم یاں محقق نوں ویلا دان نہیں کر سکدا۔ ایسے طرحاں ذہنی انتشار بھانویں راہنما دا ہووے یاں محقق دا علمی تے ادبی راہ دی وڈی رکاوٹ اے۔ ذہنی بیماری وچ مبتلا یاں ذہنی انتشار دا شکار رہنما محقق لئی وی ذہنی انتشار دا باعث بن دا اے تے نال ای اوہدی تحقیق نوں طوالت یاں بے راہ روی دا شکار کر دیندا اے۔

ادب دا ڈونگھے پکھوں جانو: (Deeply Aware of Literature) ادب خیالاں تے جذبیاں دی ڈونگھیائی پاروں وجود وچ آؤندا اے سطحی گلاں ادب دی ضد نہیں ایس لئی ادبی مقالے دے نگران لئی ضروری اے پئی اوہ ادب توں مکمل واقفی رکھدا ہووے۔ ادب دیاں قسماں نظم تے نثر تے آگوں اوہناں دیاں صنفاں دی مکمل جانکاری ات ضروری اے۔ ایہناں سبھناں صنفاں دا جانو ہوون دے نال نال دنیا دے اڈواڈا دباں توں جانو ہونا وی ات ضروری اے۔ ادب وچ خیال احساس تے جذبے اکونج اُتے پروان چڑھدے نیں فرق آؤندا اے تے انداز بیان وچ۔ نگران مقالہ دا ایہناں ساریاں ادبی رمزوں توں واقفی حاصل کرنا ات ضروری اے تاں بے محقق نوں اپنے تحقیقی کم مکاوں تے کامیابی وچ مدد مل سکے۔

وقت دے ورتا دے دا جانو ہووے: (Aware of Timeframe) رہنما وچ ویلے دی بھرپور رتوں کرن دی خوبی ہونی چاہیدی اے اوہنوں چاہیدا اے کہ اوہ اچھا عنوان منتخب کرے جنہوں اوہ مقرر رکیتے ویلے تے ختم کر لوے کیوں جے سندی تحقیق وچ ویلا محدود ہوندا اے۔ ایس لئی وقت دی پابندی بہت ضروری اے۔ اک چنگے رہنما وچ وقت دے استعمال دی تکنیک موجود ہونی چاہیدی اے۔ نال ای ویلے دی منصوبہ بندی داوی ماہر ہووے تاں جے مخصوص ویلے وچ کھوج دے کم نوں محقق راہیں توڑ چڑھوا سکے۔ گیان چند لکھدے نیں:

”تدریس اور اپنی تصنیف و تالیف کے بعد نگران کے پاس اسکا لڑکی رہنمائی کے لیے کافی وقت ہونا چاہیے۔ درس گاہ میں اور اپنے گھر پر وہ اسکا لڑکا کام دیکھنے کے لیے وقت نکال سکے تبھی اسے نگرانی کی ذمہ داری قبول کرنی چاہیے۔“

مزاج دی ہم آہنگی: (Understanding) تحقیقی کم نوں بخوبی انجام دین لئی محقق تے نگران وچ ذہنی تے فکری ہم آہنگی دے نال مزاج دی ہم آہنگی ہونی لازمی گل اے جدوں محقق دی سوچ مغرب تے رہنمادی مشرق ول جا رہی ہووے تاں ادب دا ایہہ مقالہ کسے طور توڑ نہیں چڑھ سکدا۔ دوہناں دے نظریاں، فکراں تے عملاں وچ واضح تضاد موجود ہووے۔ رانا سلطان محمود ایس بارے لکھدے نیں:

”محقق اور نگران میں ذہنی و فکری ہم آہنگی، اخلاق و کردار کی یک رنگی اور طبعی مناسبت ہونی چاہیے۔“

مزاج دے اختلاف پاروں تحقیق دے شروع وچ ای محقق نوں ناکامی دا سامنا کرنا پیندا اے تے تحقیق دا کم مکمل کرن وچ ڈھیر مشکلات پیش آندیاں

نیں۔ گیان چند لکھدے نیں:

”ایک اہم بات یہ ہے کہ نگران اور اسکالر میں مزاجی ہم آہنگی ہونی چاہیے شعبے کی سیاست کی وجہ سے ایسا نہ ہو کہ اسکالر کو ایسے نگران کے ساتھ نتھی کر دیا جائے جو اس سے کسی قسم کی پر خاش رکھتا ہو۔“

خاکہ نگاری دا جانو: (Aware from Outline) خاکہ تحقیق دے پینڈے وچ بنیادی تے ڈھلی حیثیت رکھدا اے رہنمائی ضروری اے کہ اوہ خاکہ سازی دے عمل دا مکمل جانو ہووے تاں جے اوہ محقق دی وی صحیح رہنمائی کر سکے۔ اوہ اوس نوں خلاصہ "Abstract"، تعارف "Introduction"، مقاصد "Objectives"، سابقہ مواد دا جائزہ "Literature Review"، اہمیت مسئلہ "Significance of teh Problem"، طریقہ ہائے تحقیق "Research methodology"، تے حدود کار "Area of Research" دے رموز سمجھا کے اوہناں دا احاطہ کردا اے۔ کیوں جے ایس عمل توں بعد ہی حقیقی تحقیق دا عمل ممکن ہو سکدا اے۔ رانا سلطان محمود لکھدے نیں:

”مقالے کے موضوع پر ابتدائی کاروائی کیے جانے سے پہلے ضروری ہے کہ نگران محقق سے اس کے کام کا ایک خاکہ مرتب کروائے وہ محقق کو اس کے دائرہ کار سے بھی آگاہ کرے تاکہ مذکورہ خاکہ مرتب کرنے میں اسے کوئی بڑی دشواری پیش نہ آئے۔“

فن کتابیات دا جانو: (Excel in Bibliography)

”کسی کتاب یا تحقیقی مقالے کی اصل اہمیت اس کی تیار کردہ کتابیات (Bibliography) اور اشاریے (Index) سے

لگائی جاسکتی ہے۔“

رہنما نوں کتاب سازی دا علم آنا چاہیدا اے کہ کنج ریفرنس یا حوالے دتے جان دے نیں لغت دا، کتاب دا، رسالے دا، جریدے دا تے اخبار دا حوالہ دین دا طریقہ کیہ اے۔ جدوں رہنما ایہناں معلومات دا جانو ہوئے گا تاں ای اوہ محقق یاں طالب علم دی بہترین رہنمائی کر سکے گا۔ پنجابی زبان تے ادب وچ ایس علم دی چوکھی گھاٹ اے ایس میدان وچ صرف ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں دی شخصیت نے ہی پنجابی کتابیات اتے ودھیرا کم کر کے ہن تاں پنجابی کتاباں دی کتابیات دے دو Volume (جلداں) تیار کیتے نیں جد کہ تیجے تے کم جاری اے۔ ایس توں اڈ دور تک کوئی کھوج کار نظریں نہیں پیندا ایس لئی رہنما دی وسیع نظری محقق نوں راہ نمائی فراہم کر سکدی اے کیوں جے محققاں دی عام طور تے چھپتی کیتیاں کتابیات تک رسائی ممکن نہیں ہوندی جے رسائی ہووی جائے تے عام محقق نوں کتابیات ورتن دا طریقہ ای نہیں آؤندا ایس موقعے تے رہنما ای اوہ واحد ذریعہ ہوندا اے جیہڑا اوس نوں کتابیات توں استفادہ کرن دا فن سکھا سکدا اے۔ جیہڑا ایسے صورت ممکن اے جدوں کہ رہنما ایس فن توں آشنا ہووے۔

مواد دی جانچ پرکھ: (Analysis of Data) نگران نوں محقق دے تحقیقی عمل دا سرگرم حصہ بنیا رہنا چاہیدا اے۔ ایہتوں تیک کہ سارا کم توڑھ

چڑھ جاوے محقق جدوں مواد دی فراہمی یقینی بنا کے تخلیقی جوہر راہیں اوہنوں لکھ لوے تاں نگران نوں مقالے دے مواد دا حتی الامکان جائزہ لینا چاہیدا اے تاں جے غلطیاں توں پاک مقالے دا مسودہ طباعت لئی گھلیا جاسکے۔

عجلت توں پلہ بچانا: (Avoid Speediness) نگران نوں جلد بازی دا مظاہرہ نہیں کرنا چاہیدا کیوں جے ڈاکٹر معین الرحمن موجب:

”تحقیق بے حد مشقت طلب اور صبر آزما کام ہے۔“

ایس لئی محقق نوں دباؤ دا شکار کرن دی تھاں شروع توں ای تسلسل تے ربط راہیں کم کروانا چاہیدا اے تاں جے ویلے سرم توڑ چڑھ سکے۔

دوستانہ انداز: (Friendly) رہنما دا انداز دوستانہ ہونا چاہیدا اے کہ اوہ بہت غصے والا تے جھڑکاں دین والا نہ ہوئے اپنے غصے نوں قابو کر سکے۔

جے اوہ طالب علم نال دوستانہ رویہ رکھے گا تاں دوستانہ تے خوشگوار ماحول وچ تحقیق ہو سکے گی رہنما تے محقق دونوں اک دوجے دے مزاج توں چنگی طرحاں

واقف ہون گے تے جیہڑی تحقیق کیتی جائے گی اوہ پائیدار ہوئے گی تاں ای رہنما چنگا نگران ثابت ہو سکدا اے۔ گیان چند آکھدے نیں:

”اگر اسکا لڑکی طرف سے پر خلوص سعادت مندی اور نگران کی جانب سے پر خلوص شفقت و ہمدردی نہ ہوگی تو گاڑی چل ہی

نہیں سکتی۔“

مکدی گل ایہہ پئی جس نگران وچ اُتے دسیاں خوبیاں تے گن موجود ہون گے اوہ تحقیقی عمل نوں اجیہا تناور رکھ بنا سکدا اے جیہہ یاں شاخاں صدیاں

بدھی کھلر جان گئیاں تے تحقیقی کم دی کامیابی یقینی عمل ہووے گا۔

نگران دے فرض: (Responsibility of Supervisor)

نگران اتے محقق دے ہر تحقیقی امر دی ذمہ داری ہوندی اے۔ نگران دیاں ذمہ داریاں تے فرض وچ شامل اے کہ اوہ اپنے زیر سایہ کم کرن والے

محققاں دی علم نال رغبت نوں پریرے تے نال ای اوہناں وچ کھوج تے پرکھ بارے ذوق تے شوق دا مہاڑ مرتب کرے۔ ایس دے نال ای زیر نگرانی

کھوجکاراں نوں تحقیقی سرگرمیاں وچ ہلہ شیری دوائے۔ نگران دی حیثیت شفیق باپ تے ممتنانال پُراں ورگی ہونی چاہیدی اے۔ اوسنوں کھوجکارائی مہربان، راکھا، مصلح، ہمدرد تے مددگار ہونا چاہیدا اے۔ کھوجکار دے عنوان توں متعلقہ ہر مدد فراہم کرنا، مشورے دینا، اوہدی تحقیق دی راہ دیاں اوکڑاں نوں سمجھناتے دور کرن دی کوشش کرنا نگران دے ڈھلے فرضاں وچ شامل اے۔ محقق دی اولین ذمہ داری اے کہ اوہ اپنی علمیت دے بل بوتے تے کھوجکار دے ذہن، دل تے دماغ اتے اجیہے نقش چھڈے جیہڑے اوہدی دائمی عزت ودھاوے اوہدے وقار تے نیک نامی دا باعث بنن۔ تحقیق دے سفر وچ ہر اوکھے ویلے محقق دی حمایت کرنا نگران دا فرض اے۔ کیوں جے اعلیٰ درجے دا نگران ہر لمحہ محقق دی مددئی تیار ہوندا اے اوہ ویلے، موسم تے حالات توں بالاتر ہو کے محقق دی مدد کردا اے۔ رانا سلطان محمود لکھدے نیں:

”محققین کے مسائل سے دلچسپی رکھنا اور انہیں حل کرنا تیز تحقیقی سرگرمیوں کے لیے مواد کی فراہمی میں رہنمائی اور جلد از جلد

تحقیق کرنے والوں کو ان کے مقاصد میں کامیاب کرانے کے لیے مسلسل سعی کرنا نگران کی ناگزیر ذمہ داریاں ہیں۔“

محقق دی مثال چن ورگی اے جیہڑا رات دے ہنیرے وچ ہر اک نوں اپنی روشنی نال نوازدا اے۔ نگران ذاتی طور تے کھوجکاراں لئی علمی فیض،

برکتاں تے معلومات دا ڈھیر وڈا خزانہ ہوندا اے اوہدے ہر پڑھنہار تے محقق لئی پناہ گاہ ہوندا اے۔ اوہدے ڈھلے فرضاں وچ ایہہ فرض شامل نیں۔

تحقیق دے عنوان دے انتخاب وچ مدد: (Help in Topic Selection) رہنما دا فرض اے کہ محقق لئی مناسب عنوان چنن وچ اوہدی نہ

صرف رہنمائی کرے سگوں مدد وی کرے۔ ایس دے نال ای اوس نوں ویکھنا چاہیدا اے کہ محقق دی عنوان نال ذہنی طبع تے ہم آہنگی ہے کہ نہیں۔ تضادیاں

بے ربطگی دی صورت وچ رہنما نون چاہیدا اے کہ اوہدی تصحیح کرے ایہہ عمل شروع تے ای کردیوے کیوں جے لاپرواہی یاں دیر اوہدی تحقیق لئی ڈھیروڈی اوکڑ ثابت ہوسکدی اے۔

مشکلاں داخل لبھناتے کھوجکار دا حوصلہ ودھانا (Explore Overcomes Problems and Buck-up Researcher): تحقیق

دی راہ دیاں اوکڑاں توں جانو کروانا محقق دے بنیادی فرضاں تے ذمہ داریاں وچ شامل اے۔ ایس دے نال ای رہنما نون چاہیدا اے کہ اوہدیاں اوکڑاں دانہ صرف حل کڈھے سگوں اوہناں دا حوصلہ وی ودھائے۔ تحقیقی عمل وچ کھوجکار دی دلچسپی ودھانا تے ہمدرد ریتق کار ثابت ہونا محقق دا اولین فرض اے۔ حقیقت ایہہ اے کہ نگران دا محقق نال انتہائی دوستانہ رویہ ہونا چاہیدا اے۔

نگران دے فرائض وچ کھوجکار کولوں تحقیقی عنوان اتے خاکہ تیار کروانا شامل اے تاکہ اوہ خاکہ سازی توں گھبرائے نہ۔ محقق عنوان تے خاکہ بارے کھوجکار نال مفصل گفتگو کرے جہدے راہیں کھوجکار نون عنوان بارے مکمل معلومات فراہم کرے۔ مواد دے حصول لئی رہنمائی وی رہنمادی ذمہ داری اے۔ اوس نون مواد دی مقدار، حصول تے دائرہ کار بارے محقق دی رہنمائی کرنی چاہیدی اے۔ نال ای کتاب خانیاں تے لائبریریاں جنیاں توں استفادہ کرنا ہووے اوہناں بارے وی رہنمائی کرنی چاہیدی اے۔

نگران نون محقق دے کم دی جانچ پرکھ ڈھیرو توجہ نال کرنی چاہیدی اے۔ نال ای کم دی بہتری لئی مشورے وی دینے چاہیدے نیں۔ نگران نون محقق دی مواد جمع کرن وچ رہنمائی کرنی ہوندی اے۔ نال ای محقق نون مسلسل محنت، دلجمعی، لگن تے احتیاط دادرس دینا چاہیدا اے۔ راہنما نون محقق دیاں تحقیقی

غلطیاں دی درستگی آپ ای کردینی چاہیدی اے۔ انج محقق دا حوصلہ ودھدا اے۔ مڈھلے تحقیقی دور وچ نگران لئی لازم اے کہ اوہ رہنمائی وچ غفلت توں کم نہ لووے تاکہ مستقبل وچ محقق دے راہ وچ اوکڑاں سر نہ کڈھن۔

نگران نوں محقق نال دودھ گھیبو وانگ رہن دی کوشش کرنی چاہیدی اے۔ نگران نوں سارے کم پاپا سے رکھ کے محقق نال گل بات لئی ویلا مختص کرنا چاہید اے تے ویلا مقرر کرنا چاہید اے جیہدے تے اوہ کھوج کارنوں مکمل رہنمائی فراہم کرے۔ جہدے وچ گھٹ تو گھٹ مہینے وچ اک واری، مہینے وچ دو واری یاں مہینے وچ چار واری ملاقات کیتی جانی ضروری اے۔ ایسے طرحاں نگران نوں کھوج کارنوں دسنا چاہید اے کہ اوہ داویہل تے مصروفیت دا ویلا کیہڑا اے۔ جدوں کھوج کار مواد اکٹھا کر لوے فیرا ونوں مرتب وی کر لوے تے رہنما نوں مواد تے نظر مارن توں بعد بغور جائزہ لینا چاہید اے۔ مواد تے مواد دی ترتیب وچ جے درستگی دی لوڑ ہووے تے رہنما اوہدی اصلاح کر دیوے۔ تاکہ محقق بہتر توں بہتر مقالہ لکھے۔ نگران نوں ایس فرض توں کوتاہی، لاپرواہی، ٹال مٹول یاں دیری نہیں کرنی چاہیدی۔ کیوں جے ایہہ رہنما داسب توں وڈا فرض اے۔

مزاج: (Immense Mood) رہنمائی لئی صبر تے تحمل ات ضروری اے تاں جے کسے وی موقع تے عجلت ترقی دی راہ وچ حائل نہ ہووے ایس طرح محقق نوں جس ویلے مختلف رویاں دا سامنا کرنا پووے تے رہنمائی تحمل مزاجی نال اوہناں رویاں دے رد عمل تے قابو پاسکے۔ اگر رہنما دے مزاج وچ خلوص شفقت تے ہمدردی نہیں ہووے گی تے گڈی نہیں چل سکدی کیوں جے ایس سفر وچ رہنما دا دوستانہ انداز ہونا ضروری اے اگر رہنما دا مزاج تحمل والا اے تے اسکا رکھلے ڈلھے انداز وچ اپنے خیالاں تے نظریاں نوں رہنما تک اپڑاسکدا اے جیہڑا اوہدی تحقیق نوں سہل بنا دیندا اے۔

ثابت قدم: (Constant) محقق توں اڈ رہنمادی ثابت قدمی ات ضروری اے۔ تحقیق وچ کجھ اجیے موقعے آندے نیں کہ بندہ تحقیق نوں چھڈن

بارے سوچدا اے۔ اوس ویلے رہنمانوں ثابت قدم ہونا چاہیدا اے۔ رانا سلطان محمود آکھدے نیں:

”نگران کو محققین کے لیے ایک اعلیٰ درجے کا نگہبان، ایک مہربان، اصلاح کار اور ہمدرد انسان ہونا چاہیے۔ ہر مشکل مرحلے پر محققین کی دستگیری کرنا نگران کے فرائض میں اولیت رکھتا ہے۔“

ویلے دا پابند: (Punctual) رہنمائی لازم اے کہ ویلے دا انتہائی پابند ہووے کیوں جے تحقیق ہمہ وقتی عمل اے جیہدی بناتے ویلے دیاں حداں

دے اندر رہ کے مقالے دی تکمیل لازم اے جے رہنما ویلے دا پابند نہیں ہووے گا تے ویلے سر تحقیق نوں توڑ نہیں چڑھا سکے جس پاروں محقق دا پیسہ تے ویلا دونوں ضائع ہون گے۔ جیویں گیان چند لکھدے نیں:

”تدریس اور اپنی تصنیف و تالیف کے بعد نگران کے پاس اسکا لڑکی رہنمائی کے لیے کافی وقت ہونا چاہیے۔ درس گاہ میں اور

اپنے گھر پر وہ اسکا لڑکا کام دیکھنے کے لیے وقت نکال سکے تبھی اسے نگرانی کے ذمہ داری قبول کرنی چاہیے۔“

رہنمانوں ویلے دی مناسب ورتوں دا جانو ہونا چاہیدا اے۔ خاص طور تے دھیان تحقیق وچ رکھنا چاہیدا اے تاں جے ویلے دے نال کم دی منصوبہ بندی کر

سکے تے سکالرنوں ویلے سر کم ختم کرا سکے کیوں جے انج نہ کرن نال اسکا لڑتے رہنما دونوں نوں دقت ہووے گی۔